

Alan Dowty (Ed.) *Critical Issues in Israeli Society*

Westport, Connecticut. 2004. 261 pages.

זאב שביט

קובץ מאמרים זה, בעריכתו של אלן דאוטי, עוסק בשני סוגים של תהליכים ששינו את פני החברה הישראלית בשלושת העשורים האחרונים. הסוג האחד הוא תהליכים של פרוכיאליזציה, המבחנים בין קבוצות, משקפים מרחק חברתי הולך וגדל ביניהן ונטייה לדה-לגיטימציה הדדית, ומתוך כך מייצרים מתחים חברתיים; הסוג השני הוא היחלשות של שתי מסגרות ערכיות מאחדות, אשר בעבר איזנו בהצלחה את הנטיות הפרוכיאליות הטבועות בחברה הישראלית – האידאולוגיה הציונית והערכים הדמוקרטיים. אחד עשר המאמרים המכונסים בספר מנתחים היבטים שונים של שני סוגי התהליכים האלה, ומתייחסים לא רק לשינויים פנימיים אלא גם להשלכותיו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ולתפקידן של מגמות בעלות משמעות אוניברסלית (כדוגמת תהליכי הגלובליזציה). המאמרים אינם עשויים מקשה אחת, אך הספר ככלל מעורר מחשבה על ההווה והעתיד של לכידות החברה הישראלית.

שלושת המאמרים הראשונים עוסקים בתהליכים מהסוג השני דווקא. גדעון דורון ורבה קוק דנים בשאלת יציבותה הפוליטית של החברה הישראלית. מדיונם משתמע כי לאורך כל השנים נטתה המערכת הפוליטית הישראלית להתעלם מהביטוי המרכזי של אי-יציבות, הלא הוא היעדר הסכמה על נורמות בסיסיות, במיוחד בין דתיים לחילונים ובין יהודים לפלסטינים. שלושת המנגנונים המוסדיים העיקריים שכוננה המדינה לשימורה של היציבות הפוליטית – חוקי היסוד (כתחליף לחוקה), שיטת הבחירות והמדיניות הציבורית – הוכחו כפתרונות קצרי ראות, שאינם יכולים להתאים לתנאים של היעדר הסכמה, והטלאתם החוזרת ונשנית כשלה שוב ושוב.

מאמרו של מנחם הופנונג הוא צילום תקריב של אחד מהמנגנונים הכוללים לשימור היציבות, שדורון וקוק מדברים עליהם. הופנונג דן במשמעותם של גילויי שחיתות הקשורים בשיטת הבחירות, ומראה כיצד השינויים בחוק מימון מפלגות והמעבר לבחירה ישירה לראשות הממשלה ולמועמדות מפלגתית לכנסת (הפריימריז) פתחו פתחים רחבים לשחיתות, להעלמת עין משחיתות ולזלזול בחוק ובסדר התקין. הפרדוקס הוא (וכאן מתקשרים דברי הופנונג לדברי דורון וקוק) ששינויים אלה נעשו כדי להגביר את הדמוקרטיזציה, למנוע שחיתות ולהגביר את שקיפותם של ההליכים הפוליטיים.

גד ברזילי מעמיד במרכז מאמרו את המכשיר המובהק ביותר לשמירת ערכי הדמוקרטיה בישראל – בית-הדין הגבוה לצדק, ושואל אם שופטי בג"ץ יכולים להתערב בקביעת מדיניות ולהביא בכך לשינוי חברתי. לשם כך הוא בוחן את פעילות בג"ץ בשני תחומים – סוגיות של ביטחון לאומי וסוגיות של דת ומדינה. ברזילי קובע חד-משמעית במסקנותיו ששופטים יכולים לכל היותר לחולל שינוי בפרשנות המשפטית או שינוי של הליכים פוליטיים, כמי שמשקפים את הערכים הליברליים והפטרליסטיים של האליטה שהם צומחים מקרבה, אך אינם נוטים להיות סוכנים פעילים של רפורמות מרחיקות לכת בסוגיות

* מכללת הגליל המערבי והתוכנית לחקר סכסוכים – האוניברסיטה העברית בירושלים

מרכזיות של מדיניות. אם כן, ברזילי מסייג את כוחו של מוסד מרכזי אשר מופקד על שמירת אחת המסגרות המאחדות בחברה הישראלית.

ארבעת המאמרים הבאים מטפלים בסוג התהליכים הראשון שהגדיר דאוטי: חלוקות חברתיות שהולכות ומעמיקות. אשר כהן מציג תזה הקובעת שלמרות עידן הפוליטיקה הקונסוציונלית ביחסי חילונים-דתיים אנו עומדים לפני משבר הולך ומעמיק, אשר מבליט את השסע בין שני המחנות האלה. כהמחשות לכך הוא מנתח ארבעה מקרי דיון - שאלת הגיור ומסקנות ועדת נאמן, מעמדם של עולים לא-יהודים, חוק השבת והאמנות החילוניות-דתיות. מסקנתו היא כי אין סיכוי מעשי לפשרות מקיפות בסוגיות אלה, שכן מנקודת המבט האורתודוקסית, המקור למשבר הוא חילונה של מדינת ישראל, עד כדי הצבת סימן שאלה על יהדותה.

צבי גיטלמן מנתח את השפעתה של העלייה הרוסית של שנות התשעים על החברה הישראלית וטוען כי עלייה זו שינתה את ישראל באופן בלתי הפיך. גורם חשוב בתהליך זה הוא רצונם של העולים לשמר את תרבותם ואת זהותם הרוסית, שימור שהתאפשר בשל מדיניות הקליטה הלא-מסמיעה, היחסים הנינוחים השוררים בין ארצות מוצאם לישראל (בניגוד לעולי שנות השבעים) וחולשתם של מניעי המשיכה ברצונם של העולים להגר לישראל, לעומת חווקם של מניעי הדחיפה. דיונו של גיטלמן מתמקד בשני תחומי השפעה - הפריחה הטכנולוגית והכלכלית של שנות התשעים (אף-על-פי שקליטתם התעסוקתית של העולים לא הייתה נטולת בעיות) ומשקלן ההולך וגדל של עמדות פרו-חילוניות. באשר למערכת הפוליטית, גיטלמן סבור כי עם התפוגגות בעיות הקליטה ילכו העולים ויתפורו על פני הקשת הפוליטית באופן הדומה לאוכלוסייה כולה. אך תמוה בעיני מדוע לא התייחס הכותב ביתר פירוט לעצם נוכחותה התרבותית של העלייה הרוסית כביטוי של שינוי חברתי ואף כסוכן של שינוי תרבותי אפשרי.

מאג'ד אלהאג' מציג את הפלסטינים אורחי ישראל כאוכלוסייה מבודדת הסובלת ממעמד פריפריאלי, ששתי קבוצות התייחסות מרכיבות את זהותה הקולקטיבית - העם הפלסטיני והעולם הערבי במישור הלאומי של הזהות, והרוב היהודי בישראל במישור האזרחי שלה. תהליך אוסלו לא שינה את מצב הזה אלא החריף אותו, והתחזקותה של אוריינטציה אתנו-לאומית יהודית בישראל פוגעת באפשרות כינונה של תרבות אזרחית, שבה יוכלו גם הפלסטינים להרגיש נוח ולצאת מעמדתם הפריפריאלית כאזרחים ישראלים. לדעת אלהאג', אפשרות זו היא הכרחית כדי לפתור את המשבר הנוכחי ביחסי הרוב היהודי והמיעוט הפלסטיני בישראל, והחלופה היחידה לה היא הידרדרות של המשבר.

מאמרו של עירא שרקנסקי יוצא דופן בין ארבעת המאמרים העוסקים במרחק חברתי בין קבוצות בישראל. שרקנסקי אינו מתרגש מאי-השוויון החברתי-כלכלי וטוען כי אי-שוויון זה הוא סביר יחסית לרמת הפיתוח הכלכלי של ישראל ויחסית לאילוצים הכלכליים המוטלים עליה (ביטחון וקליטה); הוא אף הולך ומצטמצם, וכך הדבר גם באשר לאי-השוויון בין אשכנזים למזרחים. לדעתו של שרקנסקי, הביקורת המוטחת בישראל על אי-השוויון ההולך וגובר נובעת מחוסר מקצועיות של המבקרים, מגמגמיות אידאולוגית ומנטייה להחיל על ישראל סטנדרטים גבוהים מדי של שיפוט ביחס לחברות אחרות. ביקורת מנומקת על קביעותיו של שרקנסקי באשר לאי-השוויון עצמו היא עניין לחוקרים המתמחים במדידת אי-השוויון. אך רוח הדברים, שלפיה אי-השוויון בישראל אינו נורא כל-כך בהשוואה לארצות-הברית, היא מקוממת במיוחד לנוכח המציאות המוכרת לנו, שיש בה קיטוב שישראל

טרם ידעה כמוהו. קביעה מקוממת נוספת שלו היא שנסייתם של הפוליטיקאים הערבים בישראל לבקר את הממשלה מותירה אותם מחוץ למעגל הפנימי המקצה משאבים, והציבור שהם מייצגים סובל מכך. דומה כי להיטותו להגן על המציאות החברתית-כלכלית בישראל מביאה את שרקנסקי למגמתיות אידאולוגית משלו.

ארבעת המאמרים הבאים עוסקים בהשלכותיהן של מגמות חיצוניות על שני סוגי התהליכים שהספר מעמיד לבחינה. ירון אזרחי מציג ארבעה מאפיינים ייחודיים של החברה הישראלית, שהופכים אותה לפגיעה במיוחד להשלכות של תהליכים גלובליים: היותה של ישראל מדינה בהתהוות, שטרם פתרה את העימות הבסיסית עם שכניה, שטרם עיצבה סופית את גבולותיה ושכלכלתה עדיין נתונה להשפעתם של משברים תכופים; העובדה שישראל טרם עיצבה זהות תרבותית חילונית ויהודית, השפעתו של הממסד הדתי בה עדיין רבה, ועל כן סוגיית הזהות הקולקטיבית ממשיכה להעסיק את השיח הציבורי; הפערים המתרחבים בין עשירים לעניים, שיש בהם חפיפה אתנית וחפיפה פוליטית חלקית; חשיפה רבה של הקונפליקט הישראלי-ערבי ושאר ענייניה הבינלאומיים של ישראל לתקשורת הבינלאומית. במאמר שעורכו תורם לקובץ, מוצגת נקודת מבט אופטימית במידת-מה על עתיד הסכסוך הישראלי-פלסטיני. מעבר לתהום שעדיין פעורה בין שני הצדדים (ואשר דאוטי אינו נמנע מלהתייחס אליה), המחבר רואה סיכוי לפתרון ממדי האובייקטיביים של הסכסוך, כדוגמת השאלות הטריטוריאליזם ושאלת המדינה הפלסטינית, ותומך בהקמתו של משטר פלסטיני דמוקרטי, שיצליח לפקח על הקיצונים שבתחום שיפוטו. באשר לממדיו הסובייקטיביים של הסכסוך, כדוגמת רגשות, אי-סובלנות דתית, דמוניזציה של האויב, דעות קדומות ועוד, דאוטי סבור כי אלה לא ירדו מסדר היום עוד תקופה ארוכה, ויש ללמוד לשלוט בהם.

אופטימיות מסוימת שורה גם על מאמרו של אשר אריאן, הדן במגמות הניכרות בדעת הקהל הישראלית בכל הנוגע לתהליך השלום. אריאן מפריך שתי דעות בעניין זה. ראשית, הוא מראה כי דעת הקהל הישראלית אינה חצויה לשניים אלא לשלושה חלקים, כאשר קבוצת האמצע היא בעלת יכולת השפעה גדולה על עיצוב המדיניות. שנית, הוא מפריך בין שאלות הנוגעות לטווח הארוך של הסכסוך לבין שאלות הנוגעות לטווח הקצר שלו, ומראה כי לאחר כישלוננו של תהליך אוסלו לא חלה הקצנה ניכרת, וכי השינוי התרחש בכל הקבוצות החברתיות המוגדרות בסקרים ולא בכמה מהן בלבד. אריאן סבור כי זוהי עדות לכך שהציבור הישראלי עדיין מאמין באפשרות להשיג שלום, אך לא יתפשר על ביטחון, ולכך שבשאלות הנוגעות לסכסוך הישראלי-פלסטיני החלוקה החברתית היא בראש ובראשונה עניינית ומשורטטת לאורך קווים פוליטיים בלבד.

המאמר האחרון בקובץ הוא פרי עטו של דרק פנסלר, ולטעמי הוא המאתגר ביותר בקובץ, שכן הוא מציב אתגר קונספטואלי ומחקרי לפני שתי האסכולות העיקריות בחקר החברה הישראלית – הציונית (או הנאו-ציונית) והפוסט-ציונית, ומציב לפנייהן חלופה שאפשר אולי לכוונתה "האסכולה היהודית". אומנם המאמר אינו נקי מהכללות ומקביעות שאפשר להתווכח עמן, אך זווית הראייה הרחבה שלו הופכת אותו לחשוב ביותר. במאמרו מסביר פנסלר את התזה הרואה בישראל דפוסים של המשכיות מן החברה היהודית בפזורה בעבר ודפוסים של דמיון לחברה היהודית בפזורה כיום. הוא דן בשורשים "הגלתיים" של התפתחות העברית, בזיקת הישראלים לדת היהודית, בדפוסים פוליטיים, בשורשיו של הקפיטליזם הישראלי ובשיבתה של הגלות אל התודעה ההיסטורית. בחלק האחרון של

מאמרו הוא דן באפיונו של הזרם הפוסט-ציוני במחקר הישראלי ומציג אותו כיורש של קודמיו – זרמים אינטלקטואליים יהודיים שקמו בפזורה היהודית המודרנית, מתנועת ההשכלה עד הציונות.

בעקבות קריאת הספר עולה המחשבה שהציונות אומנם הצליחה להקים מדינה חזקה ובת-קיימא מבחינות רבות, אך כמה מהיעדים המהותיים שהציבה למדינה זו עדיין, לא הושגו. המערכת הדמוקרטית אינה יציבה, והמדינה מתקשה לשמור עליה בהיעדר הסכמה בסוגיות ערכיות בסיסיות. אולם כמה מן המאמרים מצביעים על כך שהחברה הישראלית תתקשה לייצר הסכמה כזאת בגלל המחלוקות ההולכות ומעמיקות (ולמרות הדעה המובעת בספר, שלפיה הפערים החברתיים-כלכליים הולכים ומצטמצמים, קיימת כיום באוכלוסייה תודעה חריפה לפערים אלה). החברה הישראלית חשופה במיוחד להשפעותיהן של מגמות הגלובליזציה, ולמרות האופטימיות באשר לאפשרות שיימצא פתרון כלשהו לסכסוך הישראלי-פלסטיני, הרי הסכסוך עדיין כאן ומקרין על מחלוקות חברתיות (נוסף על פגיעותיו הקשות האחרות). נוסף על כל אלה, דרך פנסלר טוען שהחברה היהודית שהציונות יצרה אינה שונה במידה רבה מפזורות יהודיות במקומות ובזמנים שונים, למרות הדחף המהפכני המוצהר של הציונות. זו התרשמות מאתגרת, ונדרשת בספר כזה התייחסות אינטגרטיבית כלשהי שתמודד עמה, מעין אפילוג שיתייחס לתמונה הכללית המתקבלת ויגיב עליה.